

Προβολές στον Αριστοτελικό Συλλογισμό

της Όλγας Τσιότσιου

Αποτυπώνοντας κάποιες ορισμένες σκέψεις για τον *συλλογισμό* (αυτό που σήμερα ονομάζουμε παραγωγή ή παραγωγικό συλλογισμό), τη μεγάλη αυτή ανακάλυψη του Αριστοτέλη, βρίσκεται αντιμέτωπος με τον πειρασμό να αναφερθεί στην προσφορά του μεγάλου φιλοσόφου στη φιλοσοφία, τις τέχνες και τις επιστήμες, στο πόσο, δηλαδή, η σκέψη και ο στοχασμός του αναβίωσε στον σύγχρονο πολιτισμό και επηρέασε —επηρεάζει και σήμερα— τους τρόπους της σκέψης.

Ο Αριστοτέλης μίλησε για τον *συλλογισμό* και την *έπαγωγή*. Ο *παραγωγικός αποδεικτικός συλλογισμός* λειτουργεί ανεξάρτητα από την εμπειρία, έχει απόλυτο κύρος και οδηγεί σε καθολικά συμπεράσματα. Από την άλλη μεριά, η *έπαγωγή* βασίζεται στις καθ' έκαστον περιπτώσεις της εμπειρίας· στην περίπτωση της επαγωγής, μπορούμε να οδηγηθούμε στο καθολικό μέσα από τα καθέκαστα, αλλά αυτό δεν προϋποθέτει ούτε συνεπάγεται οποιαδήποτε λογική αναγκαιότητα. Η επαγωγή επομένως δεν έχει αποδεικτικό χαρακτήρα, όπως ο συλλογισμός, εφόσον δε μας διαβεβαιώνει για οποιαδήποτε λογική αναγκαιότητα. Ο συλλογισμός μαζί με την επαγωγή συνιστούν τον τρόπο του ανθρώπου για να γνωρίζει την πραγματικότητα.

Αυτό που θα επιχειρήσω στο συγκεκριμένο άρθρο είναι να παρουσιάσω κάποιες σκέψεις πάνω στον *συλλογισμό*, με στόχο να δώσω ένα κίνητρο για συζήτηση ιδεών και νοημάτων που σημάδεψαν την ιστορία της ανθρώπινης σκέψης.

Στο Α κεφάλαιο, λοιπόν, των *Τοπικών* του ο Αριστοτέλης ορίζει τον συλλογισμό ως εξής:

*Ἔστι δὴ συλλογισμὸς λόγος
ἐν ᾧ τεθέντων τινῶν
ἕτερόν τι τῶν κειμένων
ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει διὰ τῶν κειμένων.*
(*Τοπ.*, I, 100a 25-27)

*Ο συλλογισμός είναι ένας λόγος
στον οποίο έχοντας τεθεί κάποιοι ὅροι,
κάποιος διαφορετικός από αυτούς και
μέσα από αυτούς αναγκαία προκύπτει.*

Τι καταλαβαίνει κάποιος από τον πολύ σύντομο αυτό ορισμό; **Το πρώτο πράγμα** ότι ο συλλογισμός είναι ένας λόγος που περιλαμβάνει κάποιους όρους. **Το δεύτερο** ότι οι όροι αυτοί ενυπάρχουν στην ίδια δομή, σχετίζονται ο ένας με τον άλλον, αλλά επιτελούν διαφορετικές λειτουργίες και **το τρίτο** ότι ο όρος που παράγεται από τους όρους που προηγούνται, παράγεται **αναγκαία**.

Κάτι περισσότερο μας λέει ο Αριστοτέλης για τον συλλογισμό με τον ορισμό που μας δίνει στα *Αναλυτικά πρότερα*:

*συλλογισμὸς δὲ ἐστὶ λόγος
ἐν ᾧ τεθέντων τινῶν*

*ἕτερόν τι τῶν κειμένων ἐξ
ἀνάγκης συμβαίνει τῷ ταῦτα
εἶναι.*

λέγω δὲ τῷ ταῦτα εἶναι

τὸ διὰ ταῦτα συμβαίνειν,

*τὸ δὲ διὰ ταῦτα συμβαίνειν τὸ
μηδενὸς ἔξωθεν ὄρου προσδεῖν
πρὸς τὸ γενέσθαι τὸ ἀναγκαῖον.
(Αναλ. πρότ., ΙΙ, 24b 18-22)*

*Συλλογισμὸς εἶναι ὁ λόγος,
στον ὁποῖο, ὅταν γίνονται
συγκεκριμένες υποθέσεις,
κάτι διαφορετικό ἀπὸ τα
αποδεκτά (κείμενα) ακολουθεῖ
ὡς συμπέρασμα ἀπὸ το γεγονός
ὅτι αὐτά εἶναι τέτοια.
Με τὸ «ἀπὸ το γεγονός ὅτι αὐτά
εἶναι τέτοια» ἐννοῶ
ὅτι ἐξαιτίας αὐτῶν προκύπτει τὸ
συμπέρασμα,
καὶ μ' αὐτὸ ἐννοῶ ὅτι δε
χρειάζεται κανένας ἐπιπλέον
ἐξωτερικὸς ὅρος γιὰ νὰ
προκύψει τὸ ἀναγκαῖο
συμπέρασμα.*

Ο **συλλογισμὸς** λοιπὸν ξεκινά ἀπὸ ορισμένους «**λόγους**», προτάσεις ἀπὸ τις ὁποῖες μπορεῖ νὰ παραχθεῖ μιὰ ἄλλη πρόταση **χωρὶς νὰ υπεισέρχεται κάποιος ἐξωτερικὸς ὅρος** (τὸ *μηδενὸς ἔξωθεν ὄρου προσδεῖν*). Ἐπομένως, οἱ προκείμενες προτάσεις εἶναι ἀφελυτές ἀμεσες ἀλήθειες, οἱ ὁποῖες δε χρειάζονται κάποιον ἐξωτερικὸ παράγοντα νὰ συμπληρώσει τὸ νόημα. Ἡ παραγωγή τῆς συμπερασματικῆς πρότασης γίνεται με τρόπο αναγκαῖο (ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει), ὅταν οἱ προκείμενες προτάσεις εἶναι ἐπαρκεῖς, ἐμπεριέχουν δηλαδὴ ὅλα ἐκεῖνα τα στοιχεῖα που χρειάζονται γιὰ νὰ παραχθεῖ με ἀναγκαῖο τρόπο τὸ συμπέρασμα. Τὸ συμπέρασμα γιὰ νὰ εἶναι ἀποδεκτό, ἐπιστημονικὸ καὶ νὰ ἔχει ἀποδεικτικὴ λειτουργία προϋποθέτει δύο ὅρους: **α) νὰ εἶναι γνώση τοῦ καθόλου καὶ ὄχι τοῦ καθ' ἕκαστον** καὶ **β) νὰ ἔχει βεβαιωτικὸ χαρακτήρα καὶ νὰ ἀποκλείει τὴν παρεῖσφρηση ὁποιασδήποτε ἀμφιβολίας**. Αὐτὸς εἶναι ὁ **τέλειος συλλογισμὸς**, κατὰ τὸν Αριστοτέλη, μιὰ λογικὴ δομὴ προτάσεων στὴν ὁποία τίποτα δε λείπει καὶ τίποτα δε περισσεύει:

τέλειον μὲν οὖν καλῶ συλλογισμὸν τὸν μηδενὸς ἄλλου προσδεόμενον παρὰ τὰ εἰλημμένα πρὸς τὸ φανῆναι τὸ ἀναγκαῖον, ἀτελεῖ δὲ τὸν προσδεόμενον ἢ ἐνὸς ἢ πλειόνων, ἃ ἔστι μὲν ἀναγκαῖα διὰ τῶν ὑποκειμένων ὄρων, οὐ μὴν εἴληπται διὰ προτάσεων.

(*Ἀναλ. πρότ. ΙΙ, 24b 23-27*)

Εδώ θα πρέπει να πούμε λίγα λόγια για το είδος της προτασιακής δομής που συνιστά τον τέλειο συλλογισμό, μια που καταλαβαίνουμε ότι μπορούμε να φτιάξουμε πλήθος συλλογισμών, οι όποιοι όμως είναι ατελείς. Ο Αριστοτέλης εξετάζει τρία διαφορετικά σχήματα από τα οποία δέχεται μόνο ένα. Ας δούμε, όμως το πράγμα αναλυτικά.

Στο πρώτο σχήμα συλλογισμού (*Ἀναλ. πρότ. Ι, ΙV, 25b 32-39*) έχουμε τρεις όρους: τον **ἐσχατο**, τον **μέσο** και τον **πρώτο**. Ἐσχατο ονομάζουμε αυτόν που εμπεριέχεται συνολικά στον μέσο (« [...] ὥστε τὸν ἐσχατον ἐν ὄλω εἶναι τῷ μέσῳ») και μέσο αυτόν που εμπεριέχεται συνολικά ή αποκλείεται συνολικά από τον πρώτο («καὶ τὸν μέσον ἐν ὄλω τῷ πρώτῳ ἢ εἶναι ἢ μὴ εἶναι»). Εδώ ο μέσος όρος μπορεί να είναι υποκείμενο στη μείζονα προκειμένη και κατηγορούμενο στην ελάσσονα. Δηλαδή, αν ορίσουμε **A ἄνθρωπος (μέσος)**, **B θνητός** και **Γ Σωκράτης** τότε θα έχουμε την παρακάτω δομή:

Όλοι οι **ἄνθρωποι (A)** είναι θνητοί (B)

Ο Σωκράτης (Γ) είναι **ἄνθρωπος (A)**

Ο Σωκράτης (Γ) είναι θνητός (B)

AB + ΓA → ΓB

Το δεύτερο σχήμα (*Ἀναλ. πρότ. Ι, V, 26b 34-41*) που εξετάζει ο Αριστοτέλης διαφοροποιεί τη θέση του μέσου όρου στην προτασιακή δομή, ώστε να παίρνει τη θέση **κατηγορούμενου** στη μείζονα και στην ελάσσονα προκειμένη. Σύμφωνα με το σχήμα αυτό, αν ορίσουμε **A ψάρι**, **B θερμόαιμο (μέσος)** και **Γ φάλαινα**, τότε μπορούμε να έχουμε την ακόλουθη δομή:

Κανένα ψάρι (A) δεν είναι **θερμόαιμο (B)**

Κάθε φάλαινα (Γ) είναι **θερμόαιμο (B)**

Καμία φάλαινα (Γ) δεν είναι ψάρι (A)

AB + ΓB → ΓA

Τέλος, **στο τρίτο σχήμα** (*Αναλ. πρότ. I, VI, 28a 10-15*) ο μέσος όρος παίρνει τη θέση **υποκειμένου** στη μείζονα και στην ελάσσονα προκειμένη. Έτσι, αν ορίσουμε **A πτηνό (μέσος)**, **B** θερμόαιμο και **Γ** ωοτόκο τότε έχουμε:

Κάθε **πτηνό (A)** είναι θερμόαιμο (B)

Κάθε **πτηνό (A)** είναι ωοτόκο (Γ)

Υπάρχουν ωοτόκα (Γ) που είναι θερμόαιμα (B)

AB + AΓ → ΓB

Τα τρία αυτά σχήματα αποτελούν τις δυνατές μορφές του συλλογισμού, αλλά **μόνο το πρώτο** συνιστά κατά τον Αριστοτέλη **τέλειο συλλογισμό**. Και αυτό διότι στο πρώτο σχήμα οι όροι του συλλογισμού βρίσκονται σε τέτοια σχέση, ώστε το συμπέρασμα που παράγεται μπορεί να είναι καθολικό ή μερικό, καταφατικό ή αποφατικό:

[...] *δηλον δὲ καὶ ὅτι πάντες οἱ ἐν αὐτῶ συλλογισμοὶ τέλειοί εἰσι· (πάντες γὰρ ἐπιτελοῦνται διὰ τῶν ἐξ ἀρχῆς ληφθέντων), καὶ ὅτι πάντα τὰ προβλήματα δείκνυται διὰ τούτου τοῦ σχήματος· καὶ γὰρ τὸ παντὶ καὶ τὸ μηδενὶ καὶ τὸ τινὶ καὶ τὸ μὴ τινὶ ὑπάρχειν. καλῶ δὲ τὸ τοιοῦτον σχῆμα πρῶτον.*

(*Αναλ. πρότ. I, IV, 26b 27-33*)

Πράγματι, αν δούμε το δεύτερο και τρίτο σχήμα του συλλογισμού, αντιλαμβανόμαστε ότι το **δεύτερο** σχήμα μάς οδηγεί σε συμπεράσματα που μπορούν να είναι μόνο **αποφατικά** (*Καμία φάλαινα δεν είναι ψάρι*) και το **τρίτο** σε συμπεράσματα μόνο **μερικά** (*Υπάρχουν ωοτόκα που είναι θερμόαιμα*). Έτσι, οι παραπάνω συλλογισμοί είναι αποδεκτοί, όχι όμως τέλειοι. Στα *Αναλυτικά* του ὕστερα ο Αριστοτέλης αναφέρεται ξεκάθαρα στις **προϋποθέσεις** που πρέπει να πληροί ο συλλογισμός για να είναι τέλειος. Δε θεωρεί εσφαλμένα το δεύτερο και τρίτο σχήμα, αλλά ανεπαρκή ή ατελή. Ο λόγος εδώ γίνεται πια για τον **τέλειο επιστημονικό συλλογισμό**:

Τῶν δὲ σχημάτων ἐπιστημονικὸν μάλιστα τὸ πρῶτόν ἐστιν.

αἱ τε γὰρ μαθηματικαὶ τῶν ἐπιστημῶν διὰ τούτου φέρουσι τὰς ἀποδείξεις,

οἷον ἀριθμητικῆ καὶ γεωμετρίας καὶ

Απὸ τα σχήματα του συλλογισμού, το περισσότερο επιστημονικό είναι το πρώτο.

Έτσι, όχι μόνο οι μαθηματικές επιστήμες παράγουν τις αποδείξεις τους μέσω αυτού,

ὅπως η ἀριθμητικῆ, ἡ γεωμετρία καὶ ἡ οπτικῆ, ἀλλὰ καὶ, γιὰ να το

ὀπτική, καὶ σχεδὸν ὡς εἰπεῖν ὅσαι
τοῦ διότι ποιοῦνται τὴν σκέψιν·
ἢ γὰρ ὅλως ἢ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ καὶ ἐν
τοῖς πλείστοις διὰ τούτου τοῦ
σχήματος ὁ τοῦ διότι συλλογισμός.

ὥστε κὰν διὰ τοῦτ' εἴη μάλιστα
ἐπιστημονικόν·

κυριώτατον γὰρ τοῦ εἰδέναί τὸ
διότι θεωρεῖν.

εἶτα τὴν τοῦ τί ἐστὶν ἐπιστήμην διὰ
μόνου τούτου θηρεῦσαι δυνατόν.

ἐν μὲν γὰρ τῷ μέσῳ σχήματι

οὐ γίνεται κατηγορικὸς
συλλογισμός,
ἢ δὲ τοῦ τί ἐστὶν ἐπιστήμη
καταφάσεως·

ἐν δὲ τῷ ἐσχάτῳ γίνεται μὲν ἀλλ'
οὐ καθόλου,

τὸ δὲ τί ἐστὶ τῶν καθόλου ἐστίν·

οὐ γὰρ πῆ ἐστὶ ζῶον δίπουν ὁ
ἄνθρωπος.

εἶτι τοῦτο μὲν ἐκείνων οὐδὲν
προσδεῖται,
ἐκεῖνα δὲ διὰ τούτου
καταπυκνοῦνται καὶ αὐξεται,

ἕως ἂν εἰς τὰ ἄμεσα ἔλθῃ.

φανερὸν οὖν ὅτι κυριώτατον τοῦ
ἐπίστασθαι τὸ πρῶτον σχῆμα.
(Ἀναλ. ὕστ., I, XIV, 79a 15-33)

πούμε ἐτσι, ὅλες σχεδὸν οἱ
ἐπιστήμες που ερευνοῦν τα αἰτία.

Ἐτσι προκύπτει ἀπ' αὐτὸ τὸ
σχῆμα, ἀν ὄχι ἀναγκαῖα, τουλάχιστον
ὡς ἓνας γενικὸς κανόνας
καὶ τις περισσότερες φορές, ὅτι ο
συλλογισμὸς που παράγεται ἔχει
ὡς επακόλουθο τὴν αἰτία.

**Συνεπὸς, ἐξαιτίας αὐτοῦ το
λόγου, τὸ πρῶτο σχῆμα θεω-
ρεῖται τὸ πιο ἐπιστημονικό.**

Ἐπειδὴ τὸ σημαντικότερο ἔργο
τῆς ἐπιστήμης εἶναι ἡ μελέτη τῶν
αιτίων.

Ἐπειτα, μόνο ἀπὸ τὸ σχῆμα αὐτὸ
εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιζητήσουμε
**τὴ γνώση τῆς οὐσίας κάποιου
πράγματος** (τὸ τί ἐστὶ).

**Γιατί στὴν περίπτωση τοῦ
μέσου σχήματος**

δεν μποροῦμε νὰ ἔχουμε κάποιο
καταφατικὸ συμπέρασμα

καὶ ἡ γνώση τῆς οὐσίας κάποιου
πράγματος πρέπει νὰ εἶναι
καταφατική·

ἐνὸς **στο τελευταῖο σχῆμα**
μποροῦμε νὰ ἔχουμε ἓνα κατα-
φατικὸ συμπέρασμα, ἀλλὰ ὄχι
καθολικό,

ἐνὸς ἡ οὐσία κάποιου πράγματος
υπάγεται στὴν κατηγορία τοῦ
καθολικού.

Δεν ἀποτελεῖ με καμία ἐιδική
ἐννοια ὅτι ο ἄνθρωπος εἶναι
δίποδο.

Τέλος τὸ πρῶτο σχῆμα δεν
εξαρτάται ἀπὸ τα ἄλλα δύο,

ἀντίθετα τα ἄλλα σχήματα
συμπληρώνονται καὶ αὐξάνονται
μέσω τοῦ πρώτου,

ἕως ὅτου φτάσει κάποιος στὶς
ἄμεσες προκείμενες.

Εἶναι φανερό λοιπὸν ὅτι τὸ
πρῶτο σχῆμα εἶναι τὸ πιο
οὐσιαστικὸ γιὰ τὴν ἐπιστήμη.

Στο παραπάνω ἀπόσπασμα ο Ἀριστοτέλης συζητᾷ ὄχι τόσο τὴν τυπικὴ δομὴ, ἀλλὰ τὴν
οὐσία τοῦ πρώτου σχήματος. Εξηγεῖ ὅτι τὸ πρῶτο σχῆμα εἶναι αὐτὸ που μας παρέχει

εγκυρότητα, λογική αναγκαιότητα, αλλά και τον λόγο της ουσίας κάποιου πράγματος. Αυτός ακριβώς είναι ο επιστημονικός συλλογισμός: **έγκυρος, αναγκαίος, αποδεικτικός, ουσιαστικός και άρα επιστημονικός**. Στο παράδειγμα του πρώτου σχήματος παρατηρούμε ότι ο μικρότερος όρος (Σωκράτης) εμπεριέχεται στον μέσο όρο (άνθρωπος) και ο μέσος στον μεγαλύτερο (θνητός). Ακόμη ο μέσος όρος είναι αυτός που μας παρέχει τη λογική αναγκαιότητα του συμπεράσματος και άρα καθιστά τον συλλογισμό αποδεικτικό. Τι σημαίνει αυτό; Δείχνει ότι η συγκεκριμένη περίπτωση ενός ανθρώπου (Σωκράτης), ανήκει στο ανθρώπινο γένος και το ανθρώπινο γένος από τη φύση του έχει ένα ουσιαστικό χαρακτηριστικό: είναι θνητό.

Αυτός για τον Αριστοτέλη είναι και ο τρόπος που βλέπουμε τον κόσμο: **ρεαλιστικά, εμπειρικά, ιεραρχικά, συνεκτικά**. Ένας κόσμος πραγματικός, δομημένος από γένη και είδη με ουσιαστικά γνωρίσματα που μέσα από τον *συλλογισμό* δέονται αναγκαία.

Βιβλιογραφία

Aristotle. *Prior Analytics*. Translated by H. Tredennick. Loeb Classical Library, 1938.

London: W. Heinemann Ltd / Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1967.

Aristotle. *Posterior Analytics*. Translated by H. Tredennick. Loeb Classical Library,

1960. London: W. Heinemann Ltd / Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1966.

Aristotle. *Topica*. Edited and Translated by E. S. Forster. Loeb Classical Library,

1960. London: W. Heinemann Ltd / Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1966.

Κουσούλης, Σ. *Η Αριστοτέλεια Συλλογιστική. Σπουδή στη θεωρία του συλλογισμού*.

Αθήνα: Σάκκουλας, 2002.

Μουρέλος, Γ. *Παραγωγή και επαγωγή: δοκίμιο μεθοδολογίας*. Αθήνα: [χ.ό], 1968.

Πεχλιβανίδης, Χ. *Αριστοτέλης & Ernan McMullin. Ιχνηλατώντας τις Καταβολές του*

Σύγχρονου Επιστημονικού Ρεαλισμού. Θεσσαλονίκη: Ζήτη, 2013.

Ross, W. D. *Αριστοτέλης*. Μτφ. Μ. Μήτσου, Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ., 1993.

Τατάκης, Β. Ν. *Παραγωγή-Επαγωγή: Φιλοσοφικά Μελετήματα*. Αθήνα: Ίκαρος, 1952.